

Pîr Şehriyarê Hewramî û *Kelamên Wî* Di Baweriya Yarsanan De*

Pîr Shahriyar Hewrami and His *Kelam's* in Yarsan Faith

Shahab VALÎ**

Vali, Sh. (2021) "Pîr Shahriyar Hewrami and His *Kelam's* in Yarsan Faith", Nûbihar Akademî, no. 15, p.

Genre/Cure: Research Article/
Gotara Resen

Received/ Hatin: 14/07/2021

Accepted/ Pejirandin:
25/08/2021

Published/ Weşandin:
28.09.2021

Pages/ Rûpel: 47-65

ORCID:
0000-0003-0580-1598

Plagiarism/Întihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website./ Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman ve hatiye nixandina û di malpera întihalê ithenticate re hatiye derbaskirin.

PUXTE:

Diyarkirin û tesbîta navdar û zanyarên her neteweyê, lazimeyek e ji bo nasîna tarîxa fikr û ramana wê neteweyê. Lê hebûna tarîxî ya piraniya kesayetên berê yê kurdan kêr çare ji aliyê nivîskarên ne Kurd ve hatine teyîdkirin. Ji ber vê jî hemû nivîsên der barê vê mijarê ji bo lêkolînê bi qîmet in. Yek ji wan kesayetên giring jî Pîr Şehriyarê Hewramî (sedsala 4emîn a koçî) ku agahiyên me li ser jîyan û ramana wî pir kêr û sînodar in. Armanca sereke ya vê vekolînê hewldanek e ji bo zelalkirina kesayet, cih û ramana Pîr Şehriyarê Hewramî weku yek ji navdar û zanayên Kurd, bi rêya nixandina metnên dîni yê Kurdên Yarsan.

Pêyvên Sereke: Pîr Şehriyar, Şah Xoşîn, Yarsan, Ehlê Heqq, Kelam, Hewraman.

ABSTRACT:

Determining and identifying the celebrities and scholars of any nation, is a necessity for knowing the history of thought of that nation. But the historical existence of most of the former Kurdish Personalities has rarely been conformed by non-Kurdish writers. The-

* Nusxeyek resen ji Defterê Pirdîwerî ku ji aliyê Elîmîr Derwîşî ve hatiye istinsaxkirin.

** **Dr., Zanîngeha Mardin Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, Turkiye / Asst. Prof., Mardin Artuklu University, Living Languages Institute, Kurdish Language and Culture Department, Mardin, Turkey. e-mail: vali.shahab@gmail.com**

refore all articles on this topic are valuable for research. One of those important personalities is Pir Shahriyar Hewrami (4. Hegira Century) whose information about his life and thought is very limited. The main aim of this study is to try to clarify the personality, place and thought of Pir Shahriyar as one of the famous Kurdish thinkers, by evaluating the religious texts of the Yarsan Kurds.

Key Words: Pîr Shahriyar, Shah Khoshin, Yarsan, Ehlê Heqq, Kelam, Hewraman.

1. DESTPÊK

Sedsala çaremîn a hicretê di tarîxa îslamê de, xwedî giraniyeke taybet e. Ev sedsal bi piranî wek “serdema ronensans û humanîzm”, serdema zêrîn a çandî û şaristanîya îslamê tê qebûlkirin ku ji aliyê huner û zanist, fikr û edebiyatê ve pêşveçûneke mezin jiyaye. Di heman demê de ev serdem weku “navbera îranî” ya tarîxa îslamê, yanî piştî serweriya ereb û berê gihîştina tirkên Asyaya Navendî di sedsala dahatûyê de, dikare bê dîtin. Ev sedsal di heman demê de “sedsala şîitî” ya îslamê ye. Mîrên Buyîd, şîiyên Zeydî (pêncîmamî) an jî isna’êşerî (duwazdeh îmamî), li Bexdaya paytexta împaratoriya îslamê xwediyê serweriyê bûn û zêdetirî sedsalekê desthilat, hêza siyasî û xelîfeyên Ebbasî bi xwe jî bi temamî jêr kontrola wan de bûn. Di heman demê de dewleta şîî ya Hemdanî hin herêmên bakurê Iraqê û Sûriyeya îro bi dest dixê. Dewleteke Zeydî li Yemenê serweriyê dike. Hemû Misir û parçeyeke mezin a bakurê Afrîkayê di bin xilafeta Fatimî ya Îsmailî de dimîne. Piştî, başûrê Îranê, kendava Basrayê, Bahreyn û parçeyeke mezin a Erebestanê di bin kontrola Qermetî -şîiyên batinî yê heftîmamî- de dimînin ku ew jî koka Îsmailîyan e. Di heman demê de ev sedsal jî bo şîiyên duwazdehîmamî, xwedî girigiyeke bingehîn e. Zîra ev serdem, dawîya serdema îmamên tarîxî ye. Îmamê duwazdehemîn, ango yê dawî Mehdi, îmamê veşartî an jî wenda, di 329/940-941ê de wenda bû, bi vî awayî serdema “Veşartina Mezin” jî bo bawermendan dest pê kir (Amir-Moezzi & Jambet, 2004: 181-183).

Dikare bê gotin ku sedsala çaremîn a hicretê jî bo kurdên yarsan jî sedsaleke girîng û bingehîn e. Ev sedsal di kevneşopîya kurdên yarsan de wek serdema “me’rifet” an jî serdem yan dewrey “Şah Xoşîn” tê binavkirin. Şah Xoşîn kesayetekî navendî ye di bawerîya kurdên yarsan de ku wek tecellîya kamil a Xweda ya li ser erdê tê qebûlkirin. Ji aliyê tarîxî ve agahiyên me li ser kesayeta Şah Xoşîn, bi piranî, bi deq û riwayetên devkî yê yarsanan sînordar in. Lê weku Mokriji behs dike, her çiqas hebûna tarîxî ya piraniya kesayetên kevn ên ewil ên yarsanan kêman jî bi aliyê nivîskarên ne yarsan ve hatibe teyîdkirin jî, hemû nivîsên ser vê mijarê jî bo me biqîmet in (Mokri, 1994: 42). Jiyana Şah Xoşîn bi awayekî tarîxî nehatiye diyarkirin, lê li gorî kevneşopîya yarsanan Şah Xoşîn bi awayekî mucîzewî jî jineke

bakîre ya bi navê Mama Celale çêbûye (Ivanow, 1953: 111). Mokri dibêje Şah Xoşîn li gorî yarsanan, piştî Elî, yekemin îmamê şîitîyê, yekemîn teceliya îlahî ye ku li vê dinyayê xuya bûye. Her wiha nîşan dide ku daxuyana sûretê Şah Xoşîn, di cehdkirina paşdebirinê de, tenê piştî reformên Sultan Sehak dikare pêk bê (Mokri, 1997: 126-127). Lê di kevneşopîya yarsanan de, Şah Xoşîn ne yekemîn kes e ku piştî Elî tecelî kiriye. Wisa tê bawer kirin ku ew piştî Behlûl, Şah Fezl û Baba Serheng, yê çaremîn e. Digel hemû rivayetên efsanewî ku derdora kesayeta tarîxî ya Şah Xoşîn girtine, Sultanî hewl dide ku van hemû efsaneyan jê bibe û kesayeta wî ya tarîxî derxe pêş. Ew wisa difikire ku piştî Behlûl yekemîn rêberê polîtîk-dînî yê yarsanan ew e ku baweriya Xurremdînan ji nû ve xistiye şewazekê û ew li çiyayên Zagrosê anîne cem hev, li hemberî Ebbasiyan. Sultanî dibêje ku li gorî Siyûtîyê nivîskarê *Tarîx el-Xulefa*, di sala 341/952an de, li Bexdayê, xortekî alîgirê Elî diyar kiriye ku Zatê îlahî ketiye laşê wî. Dîsa li gorî Sultanî, mimkun e ku ev xortê alîgirê Elî, Şah Xoşîn be û tevgerên wî ji aliyê Al-i Bûweyê ve dihat parastin (Sultanî, 1376: 27-31). Digel nêrînên li jorê yên der barê kesayeta Şah Xoşîn dikare bê gotin ku li ser jiyana tarîxî ya wî divê xebateke hûr û kûr bê kirin. Weku hat gotin, li cem yarsanan serdema Şah Xoşîn weku serdema zanatiyê (*Dewrey Me'rifet*) tê hesabandin. Ev serdemeke nuwaze ye, lewre Xwedê û ferîşteyên wî zuhûr kirine. Di eslê xwe de Şah Xoşîn yekem kes e ku di metnên dînî yên yarsanî de xwe rasterast wek Xuda îlan dike. Gava ku Kaka Reya, yek ji ferîşteyên Şah Xoşîn, behsa wî wek tecelliya Xwedê dike, Şah Xoşîn dibêje ku Kaka Reya rast negotiye, ew ne ye, ew Xwedê bi xwe ye:

“Şah Xoşîn meremû:

Kaka tu qeletit kird qelet wana

Min Yezdaninan hîç kes nezana

Sahib heft tebeq zemîn heft asmana

We merkebê Celalewe we mihmanî amana” (Derwîşî, 1968: 13).¹

Li gorî baweriya yarsanan, Şah Xoşîn piştî ku karê xwe yê cihanê bi dawî kiriye, xwe avêtiye nav çemê Gamasyabê û winda bûye (Vali, 2011: 45). Lê weku hat gotin, Şah Xoşîn û dewreya wî di tarîx, doktrîn û ayînên yarsanan de xwedî giringiyeke bingehîn e. Ew yekem kes e ku xwe wek Yezdan îlan dike. Dewreya wî wek dewreyeke kamil, ku Xuda û şeş ferîşteyên wî hatine li ser erdê, tê qebûl kirin. Di edebiyata dînî ya yarsanan de jî kêlamên serdema wî xwedî cihekî taybet in (Vali, 2012: 59). Meseleyeke din ku di serdema Şah Xoşîn de balê dikêşîne hebûna navê du kesayetên giring e ku di nav alîgirên wî de ne: Baba Tahîrê Hemedanî û Pîr Şehriyarê Hewramî. Lê navê wan, wek kesayetên din ên yarsan, di tezkîre û menaqibnameyên tesewufî

1 Nusxeyek resen ji Defterê Pirdîwerî ku ji aliyê Elîmîr Derwîşî ve hatiye istinsaxkirin.

de nehatiye qeydkirin. Nebûna navên kesayetên yarsanî di metnên tesewufî de mijareke balkêş e. Digel ku sedema vê mesele hêj ne diyar e, lê dikare bê gotin ku si-ruşta ayînên îrfanî yên herêma Zagrosê ne wek tesewufa îslamî bûn. Ji ber vê ye ku em di nav berhemên ser vê mijarê de tu agahiyekê nabînin li ser îrfan û baweriyên vê herêmê. Xebatên ku şîroveya tesewufê dikin, behsa kesayetên yarsanî nakin. Ev girêdayî pirsgirêka di navbera fikra yarsanî û erka ortodoks û heterodoksê de ye. Di nav wan berheman de ku li ser mutesawwuf û ewliyayên misilman hatine nivîsîn, em li ser kesayetên yarsanan tu agahiyê nabînin. Ji aliyê din ve her kesê bi îrfana herêma Zagrosê re têkildar hatiye dîtîn, ji aliye sofîyên misilman ve hatine sûcdarkirin û redkirin. Bi mînakê Baba Tahirê Hemedanî (sedsala 11emîn) ku kesayetekî mezin ê îrfan û tesewufê ye, em dikarin bibînin ku heta sedsala nehemîn a hicretê ew hatiye înkarkirin (Zerrînkûb, 1376: 187-192). Baba Tahir û menqîbeyên wî piştî wê serdemê ji aliyê mitesewifên misilman tên behskirin lê meseleya înkarkirina Pîr Şehriyarê Hewramî di berhemên menqîbewî de dewam kiriye.

2. PÎR ŞEHRIYARÊ HEWRAMÎ

Diyarkirina tarîxa jiyana û ramana navdarên kurd yek ji kêşeyên giştî ya lêkolîn li ser aliyên cuda yên tarîx û çanda kurdan e. Derengmayîna kurdan bo nivîsê, stratejîkbûna coxrafyaya kurdan û girêdayî vê jî di berdewamiya tarîxê de bûna wê ya qada şer û cedelan, di encama îstîlayan de gelek caran şewitandîna berhem û arşîvan û car car jî siyaseta înkarkirinê hinek ji van sedemên sereke ne (Ölmez & Vali, 2020: 28-29). Ji ber vê yekê weku li jor jî hat diyarkirin, her çiqas hebûna tarîxî ya piraniya kesayetên kevn ên kurdan kêmanî caran ji aliye nivîskarên ne kurd ve hatibin teyîdkirin jî, hemû nivîsên li ser vê mijarê ji bo me biqîmet in. Di wê rewşê de behsa tarîxîya li ser gelek kesayetên navdar ên kurdan zehmet e. Pîr Şehriyarê Hewramî navdarekî kurd e ku ji ber sedemên li jorê, kesayeta wî ya tarîxî ew qas bi riwayetên efsanewî dorpêç bûye ku peydakirinû diyarkirina kesayeta wî ya rastîn tenê bi hin nişaneyan ku di hin çavkanîyan de tomar bûne, mumkin e. Zîra di berhemên tarîxî de agahî li ser serdem û jiyana wî nehatine dayîn û exlebê riwayetên li ber destê me, bi awayê devkî, nîfş bi nîfş, gihiştine îro. Hin kes behsa wî wek mûbedekî zerdeştî di serdema Eşkanî, an jî dawîya serdema Sasanî û hin kes jî wî weku hevçaxê mutasawwifê mezin Ebdilqadir Geylanî (m. 1166), yanî di sedsala pencemîn a hicrî de dikin.

Digel kêmbûna agahiyên tarîxî li ser kesayet û jiyana Pîr Şehriyarê Hewramî û tunebûna navê wî di tezkîreyên îslamî de, Pîr Şehriyar di nav kurdan de xwedî rêz û hurmeteke taybet e. Gora ku bi wî tê mensûbkirin, di HewramanêTextê de cihê ziyaretêye û di roja me de, her sal di zivistanê, nîveyê rêbandanê, li Hewramanê ayînek ji bo Pîr Şehriyar, bi navê “Erûsîyê (Zewac) Pîr Şehriyar” tê lidarxistin (Shams, 1393: 315-319).

Li gor agahiyên ku Merdûx dide, xelkê Hewramanê Ahûra Mezda diperestin û li ser baweriya Zerdeştîyê bûn. Piştî êrişa misilmanan a li ser Îranê û têkçûna Împaratoriya Sasanî û belavbûna îslamê jî, xelkê Hewramanê serdemekê li ser baweriyên xwe yên kevn man ûrû ne didan kesên ku ji bo teblîxa îslamê dihatin herêma wan. Ji mux û rêberên dînî yên zerdeştî ku li Hewramanê dijî, kesekî bi navê Pîr Şehriyar (ewil), kurê Camasp bû. Mirovekî zana û xwedî tebîeteke herikbar bû. Ev mux xwedî kitêbeka manzum abi navê “Marifetû Pîr Şehriyar” bi zaraveyê Hewramî bû (Merdûx, 1382: 2-3). Merdûx di heman demê de behsa kesekî din dike bi navê Seyîd Mistefa ku leqeba wî jî Pîr Şehriyarê Duyem û hevçaxê Ebdilqadir Geylanî û mensûbêwî bû. Ev kes li Bexdayê xwendîna xwe xilas dike û piştê tê Hewramanê ji bo belavkirin û hînkirina ayîna îslamê. Di heman demê de naveroka kitêba Pîr Şehriyarê ewil, tehrîf û aliyên zerdeştî yên wê jê dike (Merdûx. 1382: 47).

Li gor Xeznedar jî navê wî yê eslî Xudadad kurê Camasp bûye, lê wek “Pîrî Şaliyar” bi nav û bang bûye. Xeznedar dibêje ku Pîr Şehriyar yek ji pîrên mezin ên yarsanan e di sedsala çaremin a hicrî de çêbûye. Li herêma Hewramanê tê dinyayê û li serdema xortanîyê diçe Loristanê, xizmeta Şah Xoşîn. Sê sal ligel Şah Xoşîn dimîne û piştê li ser fermana Şah Xoşîn vedigere Hewramanê û li vir baweriya yarsaniyê belav dike. Di hin çavkaniyan de Pîr Şehriyar wek pîrekî zerdeştî û xwedî kitêbeke bi nav “Marifetû Pîrê Şaliyar”, ku di nav xelkê Hewramanê de weku kitêbeke pîroz tê qebûl kirin, meşhûr e (Xeznedar, 1998: 264). Tê gotin ku di nava vê pirtûkê de, ku nîşandan û dayîna wê bo biyaniyan qedexeyê, çarînên Pîr Şehriyar hebûne.

Yasemî jî heman agahiyên jorê dubare dike û dibêje ku ji fazil û hêjayên Kurdistanê bihîstiyê ku li Hewramanê pîrek ruhanî ji muxên zerdeştî bi navê Pîr Şehriyar (bi kurdî Pîr Şaliyar) hebû ku ew xwedî kitêbek bû bi navê “Marifetû Pîr Şaliyar” e, ew di nav xelkê Hewramanê de pîr hêja ye û wê nadin destê biyaniyan. Piştê Yasemî helbestên mensûb bi Pîr Şehriyar dide û balê dikêşîne ser naveroka gotinên Pîr Şehriyar û pêwendîya wan gotinan ligel baweriyên kevnên Îranê. Di heman demê de, li gor Yasemî, bi bawerî niştecihên Hewramanê, Pîr Şehriyar bê şik mecûs yanî zerdeştî bûye. Lê kesekî din jî bi heman navî û hevçax û dostê Şêx Ebdilqadir Geylanî hebûye ku wek Pîr Şehriyarê Sanî meşhûr e. Ev şexs di xewna xwe de Hz. Mihemed dibîne, dibe misilman û navê xwe jî dike Mistefa û kitêba Me’rifeta Pîr Şehriyar jî tehrîf dike (Yasemî, (bêtarîx): 120-122). Ji bilî wan du kesayetên, behsa Pîr Şehriyarê sêyem jî tê kirin, ku ev jî ji pîrên yarsan e û di sedsala heştêmîna hicretê de çêbûye (Sefîzade, 1375: 164).

Kurteya agahiyên wan çavkaniyan dikare wisa xulase bibe ku navê wî Xudadad kurê Camasp bûye, lê weku Pîr Şaliyarê Hewramî yan jî Zanayê Sîmyar navdar e. Binemaya Şaliyarî Şehriyar e û di nav kurdên yarsan de weku pîrekî mezin, di serdema Şah Xoşîn de tê qebûlkirin (Adak, 2013: 125). Di baweriya Yarsanan de herêma

Hewramanê herdem weku herêmeke pîroz û cihek ku Xweda tê de tecelli dike, tê hesibandin û di gelek kelimên yarsanan de jî navê Hewramanê derbas dibe. Wek mînak, Pîr Hemze Bîrîşahî (ss. VIII a k.) dibêje:

“Ew kûy Hewraman, ew kûy Hewraman
 Bargey Şam westin ew kûy Hewraman
 Zat û Xaliqî xwanî xulaman
 Sê sed sal sirr bî kes pêş nezanan
 Mirdan gird be şûn pîriş megêlan
 Ve eşq xwacaşan awird ve mêlan” (Huseynî, 1382:248).

Di heman demê de hebûna gora Pîr Şehriyar li herêma Hewramanê weku nişane-ya çalakî û belavbûna bawerîya yarsanîtiyêya di serdema Şah Xoşîn li Hewramanê tê nixrandin (Taherî, 2009: 22).

Lê agahiyên herî balkêş yên li ser Pîr Şehriyar, di hevokên nivîskarê *Tarîxê Hewraman* de derbas dibin ku Sultanî neqil dike: “Pîr Şehriyarê (Xudadad) Hewramî xelîfeyê zana yê Mezdekî bû ku di rêya Babekê Mecûsî û Ebû Muslim de diçû. Piştê li Hewramanê bû murîdê Şah Xoşîn û destnîşana wî di terîqeta elewiyan de bû yek ji 99 pîran”(Sultanî, 1376: 9). Li vir sê xalên giring li ser kesayet û ramana Pîr Şehriyar balê dikêşînin: 1) Pîr Şehriyar mîsyonerekî mezdekî bûye. 2) Ew di rêya Babek û Ebû Mislim de çûye. 3) Bûye murîdê Şah Xoşîn. Ev her sê xal dikarin girêdan û nêzîkahiyan navbera tevgerên Mezdek, Babek û Yarsanîtiyê nişan bidin.

Mezdek kurê Bamdadan serokê tevgerêke dînî ya şoreşgerî bû di Îrana serdema Sasanîyan de, di bin padişahiya Qubad de (ji 498-9 heta 531). Agahî li ser jiyana raman û serhildana wî pîr kêm in û mixabin hema hema hemû tiştên ku li ser vê tevgerê tene zanîn, ji çavkaniyan dijber tînin. Tê zanîn ku piştî şoreşê, Mezdek bi hezaran alîgirên xwe re hat îdamkirin, di sala 528an de, di destpêka 529an de û di 531ê de jî, di bin serweriya Xusrewê kurê Qubad de, êrîşeke duyemîn hatiye ser Mezdekiyan; tevger hatiye astengkirin û pirtûkên wan hatine şewitandin (Guidi, 1991: 951).

Bingeha tevgera Mezdekiyê heta niha zelal nebûye, lê belê tê gotin ku bandor li ser hemû tevgerên civakî-dînî yên Îranî kiriye, bi taybetî piştî êrîşa ereban a li ser Îranê. Li gor belgeyên tarîxî, piştî îstîflaya ereban jî, heta dawîya serdema Emewîyan (ss. 8), mîsyonerên mezdekî di exlebê coxrafyaya Îranê bi belavkirina raman û doktirînen xwe mijûl bûn ku ji aliyê tarîxnivîsên îslamî wek mezdekî û xurremdînî, hatine binavkirin (Sedîqî, 1372: 141-142). Madelung jî bale dikêşîne ser meseleya dewam û bandora tevgera mezdek. Li gor wî, her çiqas çavkaniyan dema ewil ên îslamê cih nedane tevgera mezdekî, lê ev civat di nav herêmên Îranê de belav bûne û civata herî xurt jî li el-Cibalê ango li çiyayên Zagrosê cihê xwe girtiye (Madelung,

1986: 63). Yek ji van tevgeran, ya Xurremdîn bû ku bi serokê xwe Babekê navdar dihat naskirin.

Weku li jor hat nişandan, navekî din ku di agahiyên nivîskarê *Tarîxê Hewramanê* derbas dibe, Ebû Muslim e. Tê zanîn ku Ebû Muslimê Xorasanî (m. 755) serokê tevgera Siyahcemeğan (cil reşan) li hemberî xilafeta Emewîyan bû. Di berhema *Tarîxê Sîstanê* de navê wî wek *Ebû Muslimê Kurd* hatiye tomarkirin (Tarîxê Sîstan, 1381: 156). Dînewerî jî dibêje ku Ebû Muslim niştecihê Mahê Besre, yanî Nehavendê bû (Dînewerî, 1364: 379). Ebû Muslim di têkçûna xilafeta Emewî de roleke mezin dilîze û bi alîkariyê wî ye ku dewleta Ebbasî dikare bê ser xilafeta îslamê. Ebû Muslim di serdema xelîfetîya Ebu'l-Ebbas Ebdullah Seffax (m. 754) dibe waliyê Xorasanê û xwedî desthilatdariyeke mezin. Lê di serdema Mensûrê Ebbasî de (m. 775) Ebû Muslim bi fermana wî tê kuştin. Li gor hin pisporan kesayeta Ebû Muslim piştî mirina wî bêtir derdikeve pêş û li cem hin kesan digehîje asta îlahî û wek zidiyê nemir ku dê zû vegere, tê qebûlîkirin (Reîsniya, 1358: 89).

Piştî mirina Ebû Muslim, tolhildana xwîna wî bûye sebaba şoreşa tevgerên cuda di coxrafyaya Îranê de. Yek ji wan tevgeran jî tevgera Xurremdîn ya bi rêberiya Babekê bû. Babekê Xurremdîn, ku navê wî jî di hevokên nivîskarê *Tarîxê Hewramanê* de derbas dibe, serokê tevgera Xurremîyye an jî yên Xurremdînan bû ku di çavkaniyên îslamî de weku tevgereke dînî ya girêdayî mezdekîyê û weku komên cuda yên îranî yên dij-ereb hatine nişandan (Madelung, 1986: 65-67). Ji xeynê pêwendîya ramanî ya di nav tevgera Ebû Muslim û ya Babek de, hin çavkaniyên tarîxî behsa pêwendîyeke xwînî jî di nav wan du kesayetên dikin. Weku mînak, li gor Dînewerî, Babek ji ewladê Mutehher kurê Fatîmeya keça Ebû Muslim bû (Dînewerî, 1364: 444) û bi vî awayî pêwendîyeke xwînî di nav wan du kesayetên de çêdike. Babek xelkê Meda'inê bûye û ji aliyê Cawîdan, serokê Xurremîyan ve hatiye ferqîkirin, yê ku piştî demeke kurt miriye. Piştî mirina Cawîdan, Babek îddia kiriye ku rihê Cawîdan ketiye bedena wî û bi vî awayî alîgirên xwe zêde kirine. Wî hêzeke nû û metodên şer ên taybet dane vê tevgera dînî û civakî. Wisa tê zanîn ku helwestên wî ji sala 201/816-17an ve dest pê kiriye. Li gorî çavkaniyan, tevgera Babekî heta Cibalê belav bûye. Şerê bi çek ê Babekî 23 salan berdewam kiriye. Dawiya dawî hatiye girtin û ew şandine Samirrayê ku 3yê sefer 223/ 4ê rêbendena 838an de gihastiyê wir. Xelîfe el-Mu'tesem bi awayekî tund ew îdam kiriye; laşê wî li sêdarekê aliqî maye û navê wî danîne ser taxeke bajêr (Sourdel, 1986: 844).

Lê dikare bê gotin ku li gor çavkaniyên tarîxî, çawa ku zeftkirin û îdamkirina Mezdek dawîya tevgera wî neanî û di serdema îslamî de jî bandora wî wek çavkaniya îlhama gelek tevgerên din bû, ev zeftkirin û îdamkirina Babek jî dawîya tevgera Xurremîyan neanî. Tevger bi temamî wenda nebû û bi navên din li coxrafyaya Îranê, bi taybetî li Zagrosê xuya bû ku îro jî herêma navendîya baweriya yarsanî ye.

Agahiyên ku li ser Pîr Şehriyar di *Tarîxa Hewramanê* de hatiye dayîn, dikare wek nişaneyek ji bo berdewamiya tevgera Babek di herêma Zagrosê û bi taybet di nav kurdên ku îro wek yarsanî binav dibin, bê qebûlîkirin. Ji ber vê jî girêdanên doktrînal, coxrafi ûtarîxî yên di navbera tevgera Xurremdîn ya bin femandariya Babek û doktrîna yarsanan di lêkolînên dawî yên li ser kurdên yarsanan de wek mijarekê hatiye nixandî. Digel ku ev analîz her dem guncav nebin, weku ya Izady ku ser sembola “rengê sor” ku rengê Xurremdîn e, û li ser navê Qirmizî ku yek ji kesayetên yarsanan e, disekine de ku di navbera van her du tevgeran de girêdaneke tarîxî çêke (Izady, 1992: 146). Lê hûrbûna li ser hevşibîna van du tevgeran nişan dide ku hevşibîna esas a van her duyan, ji xeynî yekbûna coxrafi ku, baweriya wan a bi doktrîna dînadûnê (reankarnasyon) ye. Li gor berhemên tarîxî, Babek bi mirina yekem serokê tevgera Xurremdînan, yanî Cawîdanê kurê Şehrek, daye xuyakirin ku ruhê wî ketiye laşê wî û wusa jiyana Cawîdan di laşê Babekî de dewam kiriye. Wek tê zanîn, ev doktrîn fikra navendî ya kevneşopîya yarsanan e. Hemû nivîsên ser yarsanan vê fikrê nîşan didin. Di navbera van her du tevgeran de, ji xeynî aliyê doktrînal û coxrafi, hûrgiliyên din hene ku hev digirin. Weku mînak, tenbûr; ku wek amûra pîroz di nav yarsanandê tê qebûlîkirin. Babek bixwe jî li tenbûrê dida (Nafisi, 1384: 9). Li gorî Afshari, tiştên hevpar ên navbera xurremî û yarsanan, sînorên coxrafi yên van du tevgeran e. Doktrîna xurremî di nav kurdan de dihat hesabandin. Milekî xurremî “kurdşahiyye” bû û îro jî hema hema piraniya yarsanan kurd in (Afshari, 1385: 79-80). Dawiya dawî tevgera yarsanî, weku ya Xurremdîn koka xwe li nav gel belav kiribû (Petrushevsky, 1353: 325).

Hin oryantalistan hewl dan hevşibî û têkiliyên di navbera baweriya yarsan û çandên beriya îslamî yên Îranê de isbat bikin û şopên tesewifa îslamî di bingeha dînê yarsanan de bi awayekî nîşan bidin (During, 1998: 133), lê li gor agahiyên tarîxî, tê zanîn ku hejmara mezdekî û xurremdînan, heta wê serdemê di nav kurdan de gelek zede bûye (Hamza’î, 1990: 46). Di heman demê de hûrbûna di baweriya yarsaniyê nîşan dide ku cudahiyan bingehîn di nav wê bawerî û îslamê (şî’î yan sunnî) de hene. Nebûna têgeha nubuwetê, nebûna erkeke Qur’anê, nebûna têgeha dawiya dinyayî (eschatology), nebûna têgeha îmametê û îmamnasiyê ku baweriya navendî ya mezhebê şîîtiyê ye û nebûna rituelên misilmanan ên wek nimêj, rojî, hec di dînê yarsanan de (Vali, 2011: 27-28) dikarin wek sedemên cudahiyan bingehîn di nava yarsanî û îslamê de bîn nixandî.

Agahiyên li jorê yên derbarê ihtimala peywendiya fikrî û coxrafi di navbera xurremdînan û yarsanî û binavkirina Pîr Şehriyarê Hewramî, ku weku zanayekî mezdekî û li ser rêya Babekê Xurremdîn hatiye nişandan û xwedî cihekî taybet e di bawerîya yarsanan de, dikare wek nişaneyekê ciddî ji bo ihtimala vê pêwendî û bingeha baweriya yarsanî bê qebûlîkirin.

3. DI METNÊN YARSANAN DE KELAMÊN PÎR ŞEHRIYARÊ HEWRAMÎ

Di piraniya berhemên ku li ser tarîxa edebiyata kurdî hatine nivîsandin, çend dubeytî mensûb bi Pîr Şehriyarê Hewramî qeyd bûne. Her çiqas berhemên ku ev çend dubeytîyên mensûb bi Pîr Şehriyar neql dikin, çavkanîya wan nişan nedin jî, ew dubeytî wek nişaneyek ji bo isbata rastî ya tarîxî ya kesayeta Pîr Şehriyarê Hewramî tên qebûlkin.

Dubeytîyên mensûb bi Pîr Şehriyarê Hewramî ku di berhemên li jorê tomar bûne, bi kîteya deh heceyî wek pehlewîyatê hatine nivîsandin. Pehlewî, (bi ‘Erebî: Fehlewî) wek tê zanîn, zimanê fermî yê Îranê yê di dewra Sasaniyan de (224 b.z.-651 z.) bû. Bikaranîna vî zimanî piştî êrişa misilmanan û têkçûna Împaratoriya Sasanî jî, li hin herêmên Îranê dewan dike. Ji bo helbestên bi vî zimanî bi yekhejmarî “Pehlewî” û bi pirhejmarî “Pehlewîyat” yan “Fehlewîyat” tê gotin û ew xelek in ku helbesta Îranê ya beriya Îslamê û piştî Îslamê digihînin hev (Shamisa, 1374: 303, 333). Li vir divê bê gotin ku Pehle yan Fehle peyvek e ku piştî serdema Eşkaniyan-Partiyan ji bo herêma Medan hatiye bikar anîn (Tafazzoli, 1999: 158).

Xeznedar, yek ji wan nivîskarên e ku di kitêba xwe de dubeytîyên Pîr Şehriyar pêşkêşî xwendevanan dike. Li gor Xeznedar, Pîr Şehriyarê Hewramî li paş hemû dubeytên xwe, vê beytê tekar dike:

“Guşit ce watey Pîr Şaliyar bû

Huşit ce watey zanay Sîmiyar bû” (Xeznedar, 1998: 264)

Ev dubeytîyên ku Xeznedar û nivîskarên din destnişan dikin, ev in:

“Yaran ce rêwas, yaran ce rêwas

Padişam peyda bî ce daney rêwas

Meşiyê û Meşiyane beraman ce was

Perî azmayî mêrdan rewas”

“Werwê wewaro, werwe werên e

Werêse bîryu, çuwar serên e

Kergê siyawê, hêliş çermên e

Guşlê me mêryu, duwe berêne”

“Daran gyandar in, cerg û dil berg in

Gayî pir berg in, gayî bê berg in

Kerge ce hêl in, hêlê ce kerg in

Rêwas ce rêwas, wergê ce werg in” (Xeznedar, 1998: 265).

Di wan berheman de yên ku li ser tarîxa edebiyata kurdî hatine nivîsandin, ji xeynî dubeytîyên li jorê, tu agahî li ser helbestên Pîr Şehriyarê Hewramî tune ye. Lê lêkolînên li ser deqên dînî yên yarsanan meydaneke nû li ser helbestên Pîr Şehriyarê Hewramî vedike ku dikare ji bo tarîxa edebiyata kurdî jî wek xaleke giring bê hesibandin.

Dîne yarî yan yarsanîtî, ku bi xelet wek Ehlê Heq jî nasrav bûye (Vali, 2020: 161-178), weku hemû dînên din piştî xwe dide metnên xwe yên dînî ku ji aliyê bawermendan ve wek wehiyên rastîn û gotinên hebûnên teofanîk tên dîtîn. Ev metnên dînî/edebî ku bi awayê helbestkî û bi pîranî bi zaraveya Goranî/Hewramî hatine gotin, beşên herî giring ên bawerîya yarsanan e. Li cem yarsanan her helbesta dînî wek “kelam” tê binavkirin. Sirr û raz jî bi rêya “kelam”ê bi devkî veguheستیye (Mir-Hosseini: 1994: 213). Ev “kelam” di “defter”ê (Sûrî, 1344: 18) de kom dibin û tên qeydkirin.

Bêguman pirsgirêka herî giring a li ser xebatên metnên yarsanî, diyarkirina tarîxeke zelal e ji bo wan metnan. Di pîraniya metnên yarsanî de tarîxa nivîsandin yan istinsaxa metnê, heta serdema me nehatine qeydkirin. Ji xeynî sedemên li jorê jî hatin gotin, wek derengmayîna kurdan bo nivîsê, stratejîkbûna coxrafyaya kurdan û hwd., sedemên dînî jî wek sedemeke giring ji bo vê kêşeyê dikare bê nîşandan. Mesela li gorî Mokrî, ji bo parastina karaktera pîroz a peyvê, dîroka nivîsandina metnên yarsanî nehatiye qeydkirin (Mokri, 1977: 16).

Li gorî kevneşopiya yarsanan, kelmên ewil ên metnên dînî yên yarsanan yên serdema Behlûl Madî, yanî sedsala II/VIIIemîn, wek “*Defterê Dewreyê Behlûl*” tê binavkirin û metna pîroz a herî kevn a yarsanan e. Vê kevneşopiya kelaman bi serdema Şah Fezl, Baba Serhengê Dewdanî, Baba Nawîsê Caf, Şah Xoşîn û piştî jî bi serdema Sultan Sehak dewam kiriye. Dîsa li gor kevneşopiya yarsanan di serdema Sultan Sehak de, yanî sedsala VIII/XIVemîn de kelmên vê serdemê û kelmên serdemên berê, ligel hev hatine berhevkirin û ji aliyê Pîr Mûsîyê nivîsevan qeyd bûne. Li gorî Mokrî, ev metn berê tenê di hişê murîdan de bûn. Heta serdemekê li hember tomarkirina van kelaman dihat derketin, lewre wisa dihat hesibandin ku kelm derheqê beriya dîrokê ne ku bi peyvên xwediyê karakterên wehiyê hatine îfadekirin (Mokri, 1977: 17). Kevneşopiya gotinên kelaman di nav yarsanan de heta serdema Seyîd Birake (ss. XIII/XIXemîn), ku wek serdema “Yerî Tenî” yan serdema “36 şa’ir” jî meşhur e û serdema dawîya kelmên yarsanan e, dewam dike. Kelmên yarsanan li ser çend mijarên bingeşîn, wek ravekirina doktrîn û fikrên çanda wan, ravekirina teceliya hebûna îlahî, ferîştenasî, ayîn û merasîmên kevneşopiyê, dîroka Îranê ya beriya îslamê û mîtolojî û kesayetên mîtolojîk û destanên cîhana îranî, dîne zerdûştî, kesayet û doktrînen wê, kom bûne (Vali, 2011: 75).

Di kelmên yarsanan de kelambêj dikarin doktrîn, mîta dîrokî an jî bûyereke dîrokî ya ku berê qewimiye bibêjin, an jî dikarin bi saya monologê tiştên ku dê di pêşerojê de biqewimin bêjin. Her wiha dikarin bi alîkariya kelmên diyalogî yên ku di navbera du an sê kesan de çêdibin xwe îfade bikin. Xaleke giring a van kelaman jî bikaranîna demê ye. Kelambêj di heman demê de hem dema borî, hem dema niha û hem jî dema bê bi kar tînin weku bixwe bûne şahidê wan bûyeran.

Weku berê jî hat diyarkirin, kurdên yarsan, Pîr Şehriyarê Hewramî wek pîrekî yarsanî yê di serdema Şah Xoşîn de, ku weku serdema zanatiyê û serdemeke nuwaze qebûl dikin, lewre Xwedê û hemû ferîşteyên wî zuhûr kirine. Ji bo yarsanan, kêlamên “Defterê Dewrey Şah Xoşîn” jî aliyê wî û alîkarên wî ve hatine gotin ku di nav wan de navê Baba Tahir Hemedanî û Pîr Şehriyarê Hewramî jî tê dîtin. Kêlamên yarsanî ku derbarê Pîr Şehriyarê Hewramî de ne, dikarin bi awayên cuda bîndabeşkirin: 1. Kêlamên ku derbarê Pîr Şehriyar de, di serdema Şah Xoşîn yan serdemên din de, jî aliyê kesayetên din ve hatine gotin. 2. Kêlamên ku rasterast jî aliyê Pîr Şehriyarê Hewramî ve wek diyalog ligel kesekî din ve yan jî li ser mijareke dînî ve hatine gotin. Di wan kêlam de wek bê dîtin, navê wî hem wek Pîr Şehriyar, hem jî wek Şaliyar tomar bûye:

- Şah Xoşîn dibêje:

“Remezen Çelewîya Şehriyarîş cuft
Dîdewanî Şah Xoşîn mikiran zahir maçû muft
Pêy Şah Xoşîn reme kiran muft” (Derwîşî, 1968: 14)

- Şah Xoşîn dibêje:

“Şehriyarê Felekdîn
Ez çenî tum in Şehriyarê Felekdîn
Cilu du dem ve dest hen niğîn
Ve eremay Şah bowrit kire zîn
Ez çenî tum in Şehriyarê bêgerd
Qelay Kengewer ême xirav kird
Durr ne tay derya ême ber awird
Namê Baba Adem ême bird ew ferd” (Mokri, 1999: 169).

- Baba Nawis dibêje (ss. 5a k.):

“Yuzel xulaman bêtan huşyar e
Buyindî rûy Remz şert û tiyar e
Şer’ û Xoşînîm ve kêwe diyar e
Rastimewe kird ez bar ve Lare
Ada Xezanim Mihr û Remzbar e
Zatim Şah ‘etr in a Şehriyar e” (Huseynî, 1382: 71).

- Xatûn Mey Zerd (ss. 5a k.) dibêje:

“Şehriyarê sermest
Ve rehmetewe bûmî sermest
Ve Yar bijendîwe Hey west Hey west
Xwacam nî heşmet weniş neyû kes” (Derwîşî, 1968: 17)

- Xatûn Mey Zerd dibêje:

“Çelebî şemal dinyaş dadin cewl
Şehriyar se’diya teleb kird tebl” (Mokri, 1999: 169)

- Pîr Qubadê Dîwane (ss. 7a koçî) dibêje:

“West ew kûyê Eyar west ew kûyê Eyar
Bargeyê Şam west ew kûyê eyar
Wîş bî Key Xusrew çewga da diyar
Çuwarden ha îd bî ne ew Rûçiyar
Menîje Liza Bijen Xûbiyar
Rustem Hindû bî Gurgîn Şehriyar ” (Sefîzade, 1375: 142)

- Nergîze Xanim Şehrizorî (ss. 8a k.) dibêje:

“Bo çî êwe xwîn dirjînîn
Çavtan kûr e Heq navînîn
Çwîne kureyê narî heddad
Qal bûyîn bi dar qewmî şeddad
Wexte Şaliyar bibê destgîr
Biçîn bo pêşî Axayê Emîr
Em felaxe derçî le bîr
Dilman pak in bi eşqî Pîr
Dilxweşîman bika le Cem
Bişadî bî em kureyê xem
Zelal bîyen le toz û tem
Bi eşqî Yar biçîn bo Cem” (Huseynî, 1382: 526).

- Nergîze Xanim Şehrizorî dibêje:

“Abidîne xoş hatî ey rewşenî eynim
Zewq be xulaman derî yawerî du beynim
Etû be çuwar memûr encax ke bîdar bûy
Ez be bê memûr şewq kewte berî zînim
Buye le pêş tu zû hatim be bêdeng
Şad bûm be cemî mirdan Xwacay kevneyn im
Şaliyar legelim bû ta hênamiye Cem
Bûye şerîf kirdîwe lêm qapî rastînim”(Huseynî, 1382: 567).

- Sultan Sehak (ss. 8-9a k.) dibêje:

“Belê belanoş balê belam a
Hawariş ama ne eyvale ma

Ne eyvale ma Abidîn tawiya

Pîre Şaliyarî biçirdî wê ka” (Huseynî, 1382: 547).

- Pîr Mûsî (ss. 8-9a k.) dibêje:

“Şehriyar keman, Şehriyar keman

Remeznanî nê weqt Şehriyar keman

Ne şûn Kaka daniman dîwan

Şaman peyda kird ne Mîrza Aman”(Huseynî, 1382: 299).

- Pîr Mûsî dibêje:

“Şaliyar keman, Şaliyar keman

Remzenî nê weqt Şaliyar keman

Ve şûn keman daniman dîwan

Şaman peyda kird çe Mîrza Aman”(Huseynî, 1382: 156).

- Seyid Xamûş (ss. 9a k.) dibêje:

“Saqî ew barî, saqî ew barî

Binyamîn meşiyû, saqî ew barî

Yurtiş mensûr in, Pîr Şehriyarî

Umîdwarenî î dewre glû ew Yarî” (Huseynî, 1382:649).

Weku di kêlamên jor de tê dîtin, hebûna Pîr Şehriyarê Hewramî di baweriya Kurdên Yarsan de, tenê bi serdema Şah Xoşîn sînordar nîne. Kesayetên cudayên yarsanî, di serdemên cuda de behsa Pîr Şehriyarê dikin. Di heman demê de naveroka wan kêlamên giringiya kesayet û taybetiyên Pîr Şehriyarê di nav yarsanan de jî nişan dide. Di kêlamên mensûb bi Şah Xoşînê ku li jor tê dîtin, Pîr Şehriyarê wek “cuftê Çelewî” ku wek ferîşteyêke di serdema Şah Xoşînê e, pêname bûye. Yanî bi bawerî yarsanan, Pîr Şehriyarê jî ferîşteyêke e ji ferîşteyên serdema Şah Xoşînê.

Di baweriya yarsanan de tunebûna têgeha nubuwet û îmametê bi ferîştênasiyêke xurt ku dikare wek bingeha navendî ya baweriya wan bê nirxandin, hatiye telafîkirin. Metnên yarsanî behsa hiyerarşiyêke gerdûnî li ser hebûnên pîroz yan yezdanî dikin. Endamên vê hiyerarşiyê gerdûnî li ser têla ferîşteyê sereke ne ku xwe dubare dîke û bi rêya vê têlê xwe li ser erdê nişan didin. Ev civakeke manewî ye ku bi hiyerarşiyêkê pêk hatiye. Li gorî kevneşopiyê ev kom ku ji “Heft Ferîşteyên Sereke” pêk hatiye, ji serdema avabûna cîhanê ve heye û her ferîşte, ji aliyê Xwedê ve hatiye wezîfedarkirin di dinyaya maddî û manewî de. Ev ferîşteyên sereke yên bargeha esmanî, li kirasê însanê û di serdemên cihê de li ser erdê tecelli dikin (Alînijad, 1384:1) û bi kesayetên dîrokî re enkarne dibin û karên vê dinyayê digirin ser milên xwe, lê belê ji xwezaya însanan cuda ne (Daring, 2005: 131). Li gorî kêlamên li jorê, Pîr Şehriyarê Hewramî jî, di baweriya yarsanî de, di nav koma ferîşteyên serdema

Şah Xoşîn de cih digire ku li gor riwayetên yarsaniyê berî ku Şah Xoşîn ji dayik bibe, haydar dibin û diçin cem Celale Xatûna dayika Şah Xoşîn. Di heman demê de kelimên li jorê behsa Pîr Şehriyar wek “felekdîn” (xwedî dînê esmanî), “xwedî ‘etr” (bîhnxweş), “sermest” (serxweş ji eşqa pîroz), “destgîr” (yê ku rêberî û alîkarî dike) û tecellîya Gurgîn, kesayeta mitolojik a mitolojiya Îranî/Kurdî dikin.

Di metnên yarsanan de ji xeynî kelimên ku derbarê Pîr Şehriyar hatine gotin yan navê Pîr Şehriyar derbas dibin, pênc kelim jî hene ku li gor kevneşopiya yarsanan ji aliyê Pîr Şehriyarê Hewramî hatine gotin. Weku emê bibînin, ev kelim ne heman dubeytî ne ku di berhemên derbarê tarîxa edebiyata kurdî de hatine pêşkêşkirin:

- Pîr Şehriyar dibêje:

“Hezar suwar ama yûşa ve derz

Pilî weş rama çe sema ta erz

Suwar Şah Xoşîn gûş awird ew merz” (Derwîşî, 1968: 16).

- Pîr Şehriyar:

“Çelewî reme

Xwacam diyar a merane reme

Redaş der pêş a, Xwacam çûn şem e

Şem’îş aftav in, nîneş gume” (Derwîşî, 1968: 16).

- Pîr Şehriyar:

“Ya Şay sahib şert

Aman in aman, ya Şay sahib şert

Asariş berar berdiş kir ve herd

Kengewer dinya, dinyaş kir ve gerd” (Mokri, 1999: 170).

- Pîr Şehriyar:

“Amam ne Hermûn, amam ne Hermûn

Şam ve kewserit amam ne Hermûn

Medêy Guwahî Ezelîn mewzûn

Namim bî Bina werne çû nay çûn

Ferzend ve beşer namim bî Zeytûn

Namim bî Humûl ça Kûfe efsûn

Ne rah şah Hesên zehrîn wird semûn

Hem na Kerbela nemim bî Înûn

Ne rah şah Huseyn serdam pêy nigûn

Ça Luristanî namim bî Hamûn

Xelîfe Cangîr bîm nama ve ew şûn

Êkayîş çî huzûr dîm Şay gûnagûn

Şadbîman ve Cem heqîqet mezmûn

Mezmûn heqit pêy yaranê bêcûn

Pêy yaranê heqit mezmûn guftar

‘Ebd ve mezmûnê Heq namim a Şaliyar’ (Huseynî, 1382: 396).

- Pîr Şehriyar:

“Ev Ahirxane, ev Ahirxane

Bargehê Şam westin ev Ahirxane

Zerdiştîş kiyast perî fermane

Berguzideş kird ne rûy zemane’ (Huseynî, 1382: 266).

Weku tê dîtin, kêlamên li jorê ku li gor baweriya yarsaniyê ji aliye Pîr Şehriyarê Hewramî ve hatine gotin ji dubeytîyên ku di berhemên derbarê tarîxa edebiyata kurdî de wek dubeytîyên Pîr Şehriyar hatine pêşkeşkirin, cuda ne. Lê dîsa bi kîteya deh heceyî wek pehlewîyatê hatine gotin. Ji aliye naverokê ve jî kêlamên mensûb bi Pîr Şehriyar pir balkêş in. Di çar kêlamên destpêkê de Pîr Şehriyar behsa Şah Xoşîn, behsa dînadûn, dînan (kiras) ên xwe yên berê, şert û îqrar û guwahiyê ezeli yanî tegehên bawerîyên yarsanan dike. Lê di beyta yekem a kelama dawî de wî behsa niştêcihbûn yan tecellîkirina Şah/Xwedê di ahirxane/ perestgeha agir dike. Wek tê zanîn di vê dawîyê de, ku di berhemên pehlewî yên zerdeştî de jî “man î atexş” yan “xaneg î atexş” tomar bûye (Boyce, 1987: 9), mekan û cihê pîroz ê ibadete ye di dînê zerdeştî de. Di beyta duyem de jî behsa hîlbijartina Zerdeşt ji bo pêxemberî û şandîna wî ji bo rêberiyê dike. Naveroka van kêlamên dikare vê îddîaya ku, Pîr Şehriyar yek ji mux û rêberên dînan yên zerdeştî ye ku li Hewramanê bû, piştrast bike. Tê zanîn ku gelek îranî, piştî misilman bûnê, car caran fikare nakin ku vegehin ser dînê xwe yê berê (Zerrînkûb, 1381: 257) û di nav wan de kurd jî her dem amade bûn ji bo vê vegehinê (Yasemî, b.t. 123). Ji ber vê jî baweriya yarsaniyê bi gelemperî û çalakîyên Pîr Şehriyarê Hewramî jî dikare di nav vê çarçoveyê de bê nîrxandin.

4. ENCAM

Her çiqaş hebûna tarîxî ya pîraniya kesayetên kevn ên kurdan ji aliye nivîskarên misilman ve nehatibin tomar û teyîdkirin jî, navê wan kesan di hin nivîsar yan jî binhişê hevpar ê kurdan de tomar bûye. Digel kêmbûna agahiyên tarîxî li ser kesayet û jiyana Pîr Şehriyarê Hewramî wek navdarekî kurd û tunebûna navê wî di tezkîreyên îslamî de, Pîr Şehriyar di nav kurdan de xwedî rêz û hirmeteke taybet e û di roja me de jî gora mensûb bi wî di Hewramanê Textê de cihê ziyaretê ye. Çavkaniyên kurd bi pîranî wî wek rêbereke zerdeştî ku di rêya Mezdek û Babek de bûye, pênasê dikin, lê ji bo îsbata îddîaya xwe çavkaniyekê nîşan nadin. Di nav kurdên yarsan de

jî Pîr Şehriyar wek tecelliya ferîşteyekî tê hesibandin ku di serdema Şah Xoşîn de, yanî sedsala çar a koçî de jiyaye. Lêkolîna li ser metnên dînî yê kurdên yarsan ji du alîyan ve giring e: Berê her tiştê nîşan dide ku vekolîna van metnan ku wek kelimên pîroz tî binavkirin, dikare wek belgeyekê ji bo isbata hebûna tarîxî ya kesayet yan rûdawekê bibe alîkar. Di heman demê de analîza kelimên ku li ser Pîr Şehriyarê Hewramî, ji aliyê kesayetên din ên yarsanî ve hatine gotin û kelimên mensûb bi wî dikare hem fikr û ramana Pîr Şehriyar diyar bike hem jî koka pêwendiya bawerîya yarsanan ligel baweriyên kurdan yê berî îslamê zelaltir bike.

5. ÇAVKANÎ

- Adak, A. (2013). *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*. İstanbul: Nûbihar.
- Afshari, M. (1385). Yaddaşthayî Derbarey Xurremdînan, di nav *Taze bi Taze No bi No, Mecmûe Meqaleha Derbarey Esatîr*, Tehran: Neşrê Çeşme.
- Alînijad, S.X. (1384). *Risaley Alî Qelender*, nusxeya ofsetê çap nebûyî. Tehran.
- Amir-Moezzi, M.A., Jambet, C. (2004). *Qu'est-ce que le shî'isme ?*. Paris: éditions Fayard.
- Boyce, M. (1987). "ĀTĀŠKADA," *Encyclopædia Iranica*, III/1, rr. 9-10.
- Derwîşî, E. (1968). *Defterê Perdîwerî*. Nusxeya Xetî.
- Dînewerî, E. H. (1364). *Exbar el-Tival*, wer. M. Mehdevî Damixanî. Tehran: Neşrê Ney.
- During, J. (1998). A Critical Survey On Ahl-e Haqq Studies in Europe and Iran. di nav *Alevi Identity, Cultural, Religious and Social Perspectives*, ed. Olsson, T., Özdalga, E., Raudvere, C., London: Routledge, rr. 125-151.
- During, J. (2005). Notes Sur L'Angéologie Ahl-e Haqq. di nav *Syncretisme et Hérésies Dans l'Orient Seldjoukide et Ottoman (XIVe-XVIIIe Siècles)*, Actes du Colloque du Collège de France, octobre 2001, Sous la direction de Gilles Venstein, Paris: Peeters, rr. 129-153.
- Guidi, M. (1991), « Mazdak », *EI2*, vol. VI., rr. 949-952.
- Hamza'î, R.F. (1990). *The Yaresan, A Sociological, Historical and Religio-Historical Study of a Kurdish Community*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Huseynî, S.M. (ed.) (1382). *Dîwana Gewre*, Kermanshah: Entesaratê Baqê Ney.
- Ivanow, W. (1953), *The Truth-Worshippers of Kurdistan, Ahl-i Haqq Texts*, edited in the Original Persian and analysed by W. Ivanow, Published for the Ismaili Society, Holland: by Successors of E.J.Brille.
- Izady, M. (1992). *The Kurds: A Concise Handbook*, Washington: Taylor & Francis Inc.
- Madelung, W. (1986) "Khurramiyya". *EI2*, vol. V., rr. 63-65.

- Merdûx, B. (1382). *Tarîxê Meşahîrê Kurd*, cild. 1, ed. M.M.Merdûx Rûhanî, cape 2., Tehran, Întişaratê Sorûş.
- Mir-Hosseini, Z. (1994). Inner Truth and Outer History: The Two Worlds Of The Ahl-i Haqq Of Kurdistan. in *IJMES*, Vol. 26. 2., rr. 267-285.
- Mokri, M. (1977). *La Grande Assemblée Des Fidèles de Vérité au tribunal sur le Mont Zagros en Iran (Dawra-y Dîwâna Gawra)*, Livre Sacré et Inédit en Gourani Ancien, Texte Critique, Traduction, Introduction et Commentaires avec des Notes Linguistiques et Glossaire, Etudes d'Hérésiologie Islamique et de Thèmes Mythico-Religieux Iraniens, Paris: Librairie Klincksieck.
- Mokri, M. (1994). Notes sur la Généalogie des Fondateurs de la secte des Fidèles de Vérité (Ahl-i Haqq) d'après un manuscrit inédit de source sunnite. *JA*, Tome CCXXXII, Numéro 1, Paris. rr. 37-109.
- Mokri, M. (1997). Mythe Historisé de l'Epoque Islamique au Luristan, La Geste du Roi Khôchîn, le Cavalier de la Montagne. Etude d'ethno-lexicologie (première partie). Extrait du *JA*, Tome CCLXXXV, Paris.
- Mokri, M. (1999). Mythe Historisé de l'Epoque Islamique au Luristan, La Geste du Roi Khôchîn, le Cavalier de la Montagne. Etude d'ethno-lexicologie (deuxième partie). Extrait du *JA*, Tome 287, Paris.
- Nafisi, S. (1384). *Babekê Xurremîdîn*. Tehran: Entesheratê 'Ettar.
- Ölmez, C.& Vali, Sh. (2020). *Mem û Zîna Hewramî*. İstanbul: Nûbihar.
- Petrushevsky, I.P.(1353). *Islam der Iran*. werger: Kerim Keşaverz, çapa 3mîn. Tehran: Entesheratê Peyam.
- Reîsnia, R. (1358). *Ez Mezdek ta Be'd*. Tehran: Entesheratê Peyam.
- Sedîqî, G. (1372). *Conbeşhayê Dînî yê Îranî der Qernhayê Dovvom ve Devvomê Hicrî*. Tehran: Pajeng.
- Sefîzade, S. (1375) *Nameyê Serencam, Kelamê Xezane, yekî ez motûnê kohenê Yarsan*. Tehran: Entesheratê Hîrmend.
- Shamisa, S. (1374). *Seyrê Ruba'î*. Tehran: Întesheratê Tûs.
- Shams, E. (1393). *Folklor ve Tarîxê Kurd*, Tehran: Mecmeê Zexayirê Îslamî.
- Sultanî, M.A. (1376). *Qiyam ve Nehzetê 'Eleviyanê Zagros der Hemedan, Kermañşahan, Kurdistan, Xuzisan ve Azerbeycan, ya Tarîxê Tehlîli Ehl-ê Heqq*. cild 1., Kirmanşah: Moesseseh Ferhengi Neşrê Soha, Kermañşah.
- Sourdel, D. (1986). "Bâbak", *El2*, vol. I., r. 844.
- Sûrî, M. (1344). *Sorûdheyê Dînî yê Yarsan*, Tehran: Entesheratê Emir Kebir.
- Tafazzoli, A. (1999), "Fahlaviyât", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. IX, fasc.2., rr. 158-162.
- Taherî, T. (2009). *Tarîx ve Felsefeyê Serencam Şerhî ber Nihlehayê Fikrî ve Îtiqadî der Kurdistan*, Hewlêr: Dezgay Toyjînewe û Belavkirnedewey Mukriyanî.

- Tarîxê Sîstan*, (1381). ed. M.T. Bahar. Tehran: Entesharatê Moin.
- Vali, Sh. (2011). *Les Yarsan, Aspects Mythologiques-Aspects Doctrinaux*, Saarbrücken: Editions Universitaires Européennes.
- Vali, Sh. (2012). La littérature Religieuse des Kurdes Yarsan. di nav *Etudes Kurdes no XI: La Littérature Kurde*, Paris: Editions Harmattan, rr. 57-65.
- Vali, Sh. (2020). Yarsan mı? Ehl-i Hak mı? Kürt İnançlarının İsimlendirilmesi üzerine. di nav *Kürt Çalışmaları, Bahar Akademisi-I*, ed. Yarkın, G., İstanbul: İBV, rr. 161-179.
- Xeznedar, M. (1998). *Mêjûy Edebî Kurdî, bergî yekem, le seretawe ta sedey çuwardem*, Hewlêr: Dezgay Çap û Belavkirdenewey Aras.
- Yasemî, R. (bê tarîx). *Kurd ve Peyvestegiyê Nejadî ve Tarîxiyê Û*. çapa 3mîn, Tehran: Entesharatê Ibn Sînâ.
- Zerrînkûb, E. (1376). *Custujû der Teşevvufê Iran*, çapa 5mîn, Tehran, Moesseseyê Entesharatê Emîr Kebîr.
- Zerrînkûb, E. (1381). *Du Qern Sokût*, çapa 16mîn, Tehran: Entesharatê Suxen.

Extended Abstract

The fourth century in Islamic history has different characteristics. At the beginning of the characteristics of this century, which is called the age of humanism and the Renaissance in Islam, the dominance of the Shiite sect in the Islamic geography draws attention. In addition, the fourth century is considered as the Iranian period of Islamic history. This is actually the transition period from the Arab period to the later Turkish period.

These features have also deeply affected the non-Islamic religious movements in the Islamic geography. One of these religious movements is Yarsanism, which is more commonly known as a Kurdish belief. The fourth century Hijri is also an important turning point in the history of the Yarsan Kurds. This period, which is called the “Shah Khoshin” era and the “Era of Ma’rifa” by the Yarsans, is accepted as a “Perfect Period” in which God and his great angels manifested together on earth.

According to the belief of the Yarsan Kurds, one of the personalities who were among the angels of Shah Xoshin and who appeared with him is Pir Shahriyar Hewrami. Like many famous Kurdish figures, the information we have about Pir Shahriyar Hewrami is very limited. The sources dealing with the history of the Islamic world generally do not mention Kurdish personalities and especially those belonging to non-Islamic beliefs.

The information we have about Pir Shahriyar hewrami is limited to the information given in a few works written by Kurdish writers on Kurdish history and literature. These works generally contain very short information about his life, belief and a few pieces of poetry belonging to him.

These sources introduce him as a religious man who is committed to pre-Islamic Iranian beliefs (Zoroastrian-Mazdakite) and as a person who strives to revive these beliefs in the geography of the Zagros Mountains.

Therefore, all the sources and writings we have about Pir Shahriar Hewrami are of great importance in order to have an idea about his life, personality and faith.

At the forefront of these sources is undoubtedly the religious texts of the Yarsan Kurds. The aim of this article is, first of all, by examining these religious texts, revealing the place and importance of Pir Shahriar in Yarsan belief, and also presenting the religious poems that were said about him or accepted to be said directly by him.